МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ГРЕСЬ ОЛЕКСАНДРА ІГОРІВНА

УДК 792.82(477)“194/202”

БАЛЕТНА ГОГОЛІАНА В УКРАЇНІ (1940-і – ПОЧАТОК 2020-х РОКІВ)

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2024

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент **Крипчук Микола Володимирович**, Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри режисури естради і шоу.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор **Афоніна Олена Сталівна**, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, професор кафедри хореографії;

кандидат мистецтвознавства **Верховенко Ольга Анатоліївна**, Національний університет фізичного виховання і спорту України, доцент кафедри хореографії і танцювальних видів спорту.

Захист відбудеться 14 червня 2024 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Євгена Коновальця, 36.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Євгена Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 14 травня 2024 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради С. В. Оборська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Балетний театр України переживає період трансформації репертуарної політики, актуалізації національних вистав, перегляду фінансово-організаційних форм функціонування, що спричинено повномасштабним вторгненням росії в Україну 24 лютого 2022 року. У цій ситуації значної популярності у глядачів набули балетні інтерпретації творів М. Гоголя як уособлення національної ідентичності, символ незламності української культури.

Проблема взаємодії літератури та балету є однією з найактуальніших упродовж всієї історії розвитку балетного театру, що обумовлено специфікою кожного з мистецтв. Вагому роль серед письменників, чиї твори активно інтерпретуються в Україні засобами хореографічного мистецтва протягом багатьох років, відіграє Микола Гоголь. Класикою балетного театру стали «Сорочинський ярмарок» В. Гомоляки, «Майська ніч» та «Ніч перед Різдвом» Є. Станковича та ін. Саме М. Гоголь є одним з небагатьох письменників-класиків, чиє ім'я стало своєрідним символом сучасного мистецтва в Україні та за її межами. Його творча спадщина і сьогодні надихає балетмейстерів не лише на постановки в системі традиційних виразових засобів балетного театру, а й на постмодерністські експериментування («Вій» В. Губаренка-Г. Ковтуна, «Вій» О. Родіна-Р. Поклітару та ін.). Значний масив накопиченого емпіричного матеріалу – балетних постановок за творами М. Гоголя – необхідно проаналізувати, виявити його роль у розвитку балетного театру України.

Ряд балетознавців (М. Загайкевич, А. Король, Л. Маркевич, Н. Семенова, Ю. Станішевський та ін.) розглядали балетні вистави за М. Гоголем як невід'ємний складник розвитку балетного театру XX – початку XXI століття. Однак спеціального комплексного дослідження балетній гоголіані присвячено не було, що додатково підтверджує актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Хореографічна культура України та світу: історико-теоретична та практично-прикладна оптика» (державний реєстраційний номер 0121U114668), плану наукових досліджень кафедри хореографічного мистецтва КНУКіМ.

Мета дослідження – відтворити панораму балетних вистав за творами М. Гоголя в Україні у 1940-х – на початку 2020-х рр.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

– проаналізувати літературу та джерела з теми дослідження;

– визначити методологічне підґрунтя дисертації та з'ясувати зміст терміна «балетна гоголіана»;

– охарактеризувати перші хореодрами за творами М. Гоголя на балетній сцені України;

– розглянути симфонічні балети та опери-балети за творами М. Гоголя як увиразнення відходу від соцреалістичних канонів;

– з’ясувати особливості балету «Ніч перед Різдвом» («Вечори на хуторі біля Диканьки») крізь призму соціокультурних і мистецьких тенденцій 1990-х – початку 2020-х рр.;

– виявити новітні риси сучасних «гоголівських» оперно-балетних інтерпретацій (балет «Вій» Р. Поклітару, опера-балет «Коли цвіте папороть» А. Шошина та С. Наєнка).

Об’єкт дослідження – балетний театр України.

Предмет дослідження – балетні вистави, створені в українському балетному театрі кінця 1940-х – початку 2020-х рр.

Методи дослідження. Для проведення об’єктивного дослідження застосовано аналітичний та історико-хронологічний методи (аналіз подій у хронологічній послідовності), метод соціокультурної детермінації (визнання вагомості впливу соціокультурних чинників на розвиток балетного театру України), системний (розгляд балетної гоголіани як цілісності складників та зв’язків між ними), порівняння (виявлення спільних і відмінних рис різних балетних вистав, періодів розвитку балетного театру та ін.); метод типологізації (угрупування історіографії, балетних вистав та ін.); мистецтвознавчий (виявлення лексичних і стилістичних особливостей балетів за творами М. Гоголя).

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа дослідження (1940-і рр.) зумовлена першими зверненнями до творів М. Гоголя як літературної основи балетних вистав у Київському театрі опери та балету; верхня межа (початок 2020-х рр.) пов’язана з сучасними процесами творчого переосмислення балетної гоголіани на вітчизняній сцені.

Географічні межі охоплюють територію УРСР у 1940–1991 рр. та держави Україна у 1991– на початку 2020-х рр.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

– відтворено цілісну панораму втілення балетних вистав за творами М. Гоголя на українській балетній сцені у 1940-х – на початку 2020-х рр.;

– введено до наукового обігу термін «балетна гоголіана» та подано його трактування;

– виявлено літературні твори М. Гоголя, що найчастіше піддаються інтерпретуванню в балетному театрі України;

– запропоновано періодизацію балетної гоголіани на українській сцені з урахуванням соціокультурних та внутрішньо-мистецьких аспектів:

- панування хореодраматичних принципів («Бісова ніч» В. Йориша, «Сорочинський ярмарок» В. Гомоляки);
- симфонізація балетних вистав (опера-балет «Вій» В. Губаренка, «Майська ніч» Є. Станковича);
- увиразнення постмодерністських естетичних рис («Ніч перед Різдвом» («Вечори на хуторі біля Диканьки») Є. Станковича; «Вій» О. Родіна, опера-балет «Коли цвіте папороть» Є. Станковича).

уточнено та доповнено:

– відомості щодо редакцій балетних вистав за творами М. Гоголя;

набули подальшого розвитку:

– дослідження історико-культурних детермінант розвитку балетного театру в УРСР та незалежній державі Україна;

– теоретичне осмислення проблеми інтерпретації літературних творів засобами хореографічного мистецтва.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для подальших наукових досліджень проблем втілення літературних творів на балетній сцені, інших аспектів українського балетного театру та хореографічного мистецтва в цілому. Матеріали та результати дослідження можуть стати у нагоді для створення підручників, посібників та інших різновидів навчально-методичного забезпечення, розширення змістового наповнення таких дисциплін, як-от «Історія хореографічного мистецтва», «Історія української культури», «Мистецтво балетмейстера» та ін. Також їх можна використовувати при розробці спецкурсів для студентів відповідних спеціальностей та у практичній постановочній діяльності балетмейстерів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним дослідження проблеми втілення балетних вистав за творами М. Гоголя в Україні 1940-х – поч. 2020-х рр. Дослідження відповідає паспорту спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури» (мистецтвознавство). Усі положення та результати дисертації, винесені на захист, отримані здобувачкою одноосібно. 13 наукових публікацій є одноосібними; 1 публікація у фаховому науковому виданні України створена у співавторстві з М. Сорокою (всі матеріали статті, що стосуються хореографічного мистецтва, написані здобувачкою – 50%); 1 публікація у зарубіжному журналі, внесеному до міжнародних наукометричних баз, зокрема Scopus, створена у співавторстві з М. Кебою, А. Журавльовою, О. Яценко, В. Литвиненко, А. Небесник (здобувачкою проведено огляд літератури; виявлено актуальні проблеми сценічної хореографії України у ХХ ст., що відтворено в інфографічному зображенні; сформульовано висновки – 20%).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: всеукраїнських – «Тенденції розвитку хореографічних дисциплін у вищих мистецьких навчальних закладах» (Київ, 2014), «Особливості роботи хореографа в сучасному соціокультурному просторі» (Київ, 2014), «Проблеми та перспективи розвитку хореографічного мистецтва» (Херсон, 2015); «Динаміка розвитку вищої хореографічної освіти як складової художньої культури України (до 45-річчя заснування кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв)» (Київ, 2015); «Хореографія XXI століття: мистецький та освітній потенціал» (Київ, 2016); «Взаємодія аматорського та професійного хореографічного мистецтва» (Київ, 2019); міжнародних – «Хореографічна культура сучасності: глобалізаційні виклики» (Київ, 2021), «Танець і процеси ідентифікації: історія і сучасність» (Київ, 2022), «Феномен культурної травми в українському та світовому хореографічному мистецтві» (Київ, 2023).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 15 наукових працях (13 одноосібних, 2 у співавторстві), а саме: 4 статях у наукових фахових виданнях України (з них 1 у співавторстві), 1 (у співавторстві) – у зарубіжному періодичному науковому виданні, 9 – публікації апробаційного характеру, 1 публікація, що додатково висвітлює зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (173 найменування), додатку. Загальний обсяг роботи – 183 сторінки, з них основного тексту – 152 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дослідження теми балетної гоголіани в Україні 1940-х – початку 2020-х рр., висвітлено зв'язок з науковими темами та планами КНУКіМ, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, вказано методи та обґрунтовано хронологічні межі дисертації, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, практичне значення, подано інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **Розділі 1 «Балетна гоголіана в Україні 1940-х – початку 2020-х років як предмет наукового дослідження»** проаналізовано літературу та джерела з теми, подано теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, охарактеризовано поняття «балетна гоголіана».

У підрозділі 1.1 «Балети за творами М. Гоголя: історіографічний та джерелознавчий огляд» проаналізовано основні наукові праці з теми дисертації, подано відомості про джерельну базу дослідження.

Серед праць, що акцентують увагу на проблемі втілення балетних вистав за творами М. Гоголя, – наукова стаття М. Загайкевич «Микола Гоголь і балетна творчість українських композиторів», зосереджена на музикознавчій специфіці партитур балетів 1943–2009 рр.; наукова стаття Б. Кокуленка «Творчість Миколи Васильовича Гоголя в театрі й танці», де автор називає декілька балетних інтерпретацій творів письменника у тому ж хронологічному діапазоні, не вдаючись до їхнього мистецтвознавчого аналізу.

У фундаментальних балетознавчих монографіях Ю. Станішевський та М. Загайкевич, досліджуючи балетний театр України, звертаються й до вистав, створених на основі гоголівських літературних творів. Однак, зважаючи на роки видання праць (останні монографії, присвячені балету, вийшли у М. Загайкевич у 1978, у Ю. Станішевського у 2013), відомості про балетну гоголіану необхідно переосмислити та доповнити.

Сучасні дослідники І. Климчук, А. Король, Л. Маркевич, Н. Семенова та інші у дисертаціях, присвячених різним аспектам української національної балетної вистави, побіжно розглядають балети за творами М. Гоголя.

Специфіка втілення окремих вистав – балетних інтерпретацій творів М. Гоголя висвітлена у працях О. Чепалова, Т. Чурпіти, С. Щітової та С. Капітонової та ін.

Ряд мистецтвознавчих досліджень звертають увагу на проблеми втілення творів М. Гоголя у різних видах мистецтва, даючи змогу осягнути інтерпретаційний потенціал літературної спадщини письменника (з музикознавства – О. Голинська, О. Кавунник, Т. Швачко та ін.; з театрознавства – Н. Гудушаурі, В. Котенок, М. Наєнко; з кінознавства – Г. Самойленко та ін.).

Складником джерельної бази дослідження стали літературні твори М. Гоголя. Бувши прихильником реалістичного відображення дійсності в хореографічному мистецтві, М. Гоголь стверджував, що основу балету становить не його зовнішнє декораційне та костюмне оформлення, а внутрішній зміст, який повністю має виражати характер народу, його життя та заняття («Петербурзькі записки 1936 року»).

До джерельної бази дослідження увійшли рецензії на балетні вистави, розміщені у газетах та журналах УРСР та держави Україна, зокрема «Радянське мистецтво», «Радянська Донеччина», «Червоне Запоріжжя», «День», «Музика», «Українська музика», «Театрально-концертний Київ» та ін. (А. Азарова, А. Архипова, О. Голинська, Д. Десятерик, Л. Жиліна, В. Зінченко, А. Клоччя, Л. Назар-Шевчук, Л. Тарасенко, О. Чепалов, С. Черненко, І. Шевчук та ін.).

Важливим джерелом для проведення мистецтвознавчого аналізу стали сценічні інтерпретації творів Гоголя на оперно-балетній сцені у репертуарі театрів України початку 2020-х рр., як-от балет «Вечори на хуторі біля Диканьки» Є. Станковича-В. Литвинова у Національному академічному театрі опери та балету України ім. Т. Г Шевченка (Київ); балет «Ніч перед Різдвом» В. Каліновського-О. Ніколаєва у Дніпровському академічному театрі опери та балету; балет «Майська ніч» Є. Станковича-В. Гаченка в Київському академічному театрі опери та балету для дітей та юнацтва; балет «Вій» О. Родіна-Р. Поклітару в «Київ модерн-балеті»; опера-балет «Вій» В. Губаренка-Г. Ковтуна в Одеському національному академічному театрі опери та балету; опера «Коли цвіте папороть» Є. Станковича з розгорнутими балетними сценами, поставленими А. Шошиним та С. Наєнком у Львівській опері.

У підрозділі 1.2 «Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження», не занурюючись у позиції окремих науковців щодо імперськості поглядів, «колоніальної структури мислення» (Т. Гундорова), складної ідентичності особистості М. Гоголя, увагу зосереджено на виявленні мистецької специфіки хореографічного інтерпретування літературного доробку письменника. Змалювання М. Гоголем у так званих «малоросійських» повістях, як-от «Вечір проти Івана Купала», «Майська ніч, або Утоплена», «Ніч перед Різдвом», «Сорочинський ярмарок» та ін., етнографічних ментальних особливостей українців, презентування високої народної культури побуту, краси української природи, героїчного минулого сприяло ствердженню культурної унікальності та національної ідентичності українців. Відповідно, балетні вистави за такими творами можна позиціонувати як «українські національні балетні вистави», що увиразнюють українській світогляд, етичні, естетичні, психологічні особливості; у яких музична партитура насичена народним мелосом, а танцювальна лексика органічно поєднує елементи класичної та української народної хореографії (А. Король).

«Балетна гоголіана» – система взаємозв'язків різного рівня між її елементами: балетними виставами, поставленими за літературними творами М. Гоголя, а також балетними складниками, що відіграють драматургічну, а не дивертисментну роль в операх-балетах та операх за гоголівськими творами.

Проблема інтерпретації творів одного виду мистецтва засобами іншого є однією з найактуальніших, привертає увагу багатьох дослідників (С. Безклубенко, М. Загайкевич, О. Колесник, Кун Цзівей, О. Ляшенко, Л. Мізіна, В. Нетруненко та ін.). Виникає вона і в балетному театрі, коли основою вистав стають літературні твори. Специфіка взаємодії літератури та балету обумовлена особливостями кожного мистецтва, де, у першому випадку основним виразовим засобом виступає слово, у другому – рухи, положення людського тіла, міміка. Усвідомлення, що балетний твір не може бути хореографічним аналогом літературного тексту, не повинен відтворювати всі сюжетні колізії, втілювати всіх героїв, що діють у літературному творі, сприяє образній інтерпретації, фактично – створенню самоцінного художнього твору засобами хореографічного мистецтва.

Для хореографічного мистецтва, консервативного за своєю природою, наявність широко відомої основи для балетмейстерської інтерпретації (сюжету, образу чи системи образів, конкретного літературного твору та ін.) часто стає запорукою успіху вистави, адже глядачеві не потрібно додатково опановувати детальний зміст того, що відбувається на сцені. З'являється зацікавленість власне мистецьким прочитанням, також створюється ситуація обізнаності глядачів, що розширює інтерпретаційні можливості балетмейстерів, дозволяє вільніше пропонувати нетрадиційні трактування. Творчість М. Гоголя поєднує містику та реальні явища, містить риси, що стали типовими сьогодні, як-от ігровий принцип побудови сюжету, критика логоцентризму, самоцінність форми викладення, а не змісту, часом – алогічність розгортання твору та ін. (Н. Бедзір, Г. Грабович, Т. Гундорова, І. Колесник та ін.).

У **Розділі 2 «"Гоголівські" балети в умовах соцреалістичного методу: еволюціонування інтерпретаційних підходів»** охарактеризовано перші хореодрами та симфонічні балети за гоголівськими творами, поставлені в межах соцреалістичного канону.

У *підрозділі 2.1 «Перші хореодрами за творами М. Гоголя на балетній сцені України»* з'ясовано специфіку втілення перших балетних інтерпретацій гоголівських літературних творів.

Підґрунтям для реалізації балетної гоголіани можна вважати участь українських танцюристів у сценічних інтерпретаціях творів М. Гоголя в оперних виставах: танцювальні елементи та сцени присутні в операх М. Лисенка «Різдвяна ніч» (Київ, 1874, режисери М. Старицький, консультант П. Чубинський, диригент І. Альтані, художник Ф. Вовк; Київ, 1903, режисер М. Старицький, художник Ф. Красицький), М. Лисенка «Утоплена» (Харків, 1885, лібрето М. Старицький) та «Тарас Бульба» (Харків, 1924); відкриття Державної української опери (Харків, 1925) пов'язано з втіленням оперної вистави «Сорочинський ярмарок» (диригент Л. Штейнберг, режисер М. Боголюбов, художник А. Петрицький) та ін.

Уперше до творів М. Гоголя український балетмейстер С. Сергєєв звернувся у 1943 році (силами об'єднаного київсько-харківського балетного колективу в евакуації поставлено «Бісову ніч» В. Йориша – комедійний балет, де поєднані традиційні форми класичної хореографії та композиційні прийоми українських народних танців, зокрема гопака, козачка та метелиці). Після повернення до Києва та Харкова у 1944 році виставу показали кілька разів в цих містах. Балет не затримався в репертуарі, адже не відображав поетику гоголівського стилю, перетворився на драматично нестрункий дивертисмент номерів за мотивами творів «Сорочинський ярмарок», «Вій», «Ніч перед Різдвом» та ін.

У 1956 році М. Трегубов на сцені Донецького театру опери та балету поставив «Сорочинський ярмарок» В. Гомоляки, обравши основним балетмейстерським принципом синтезування українського народного танцю із академічною школою класичного балету. Вистава була типовою хореодрамою, де драматичні колізії вирішувалися не танцювальними засобами, а пантомімою.

Хореодраматичний догмат, що цілком відповідав соцреалістичному методу, не давав змогу розвинути внутрішній пластично-руховий потенціал танцювального мистецтва, що значно збіднювало не лише палітру виразових засобів балетних вистав, а й гальмувало розвиток балетного театру загалом. Назрівала криза невідповідності рівня хореографічного мистецтва новим музичним формам, що вимагали розширення діапазону танцювальних засобів для реалізації складних симфонічно-драматургічних завдань.

У *підрозділі 2.2 «Симфонічні "гоголівські" балети: відхід від соцреалістичних канонів»* охарактеризовано балети за творами М. Гоголя, в яких увиразнилися основні тенденції розвитку українського балетного театру на шляху від хореодрам до симфонічних балетів і позбавлення від соцреалістичних рис.

Подальша симфонізація балетних партитур сприяла розвитку внутрішнього потенціалу хореографічного мистецтва, чиї образи балетмейстери створювали засобами танцювальної пластики людського тіла, а не лише пантомімними та акторськими прийомами.

Яскравим прикладом втілення складної симфонічної музики стала постановка 1984 року на сцені Одеського театру опери та балету опери-балету «Вій» В. Губаренка, балетмейстер В. Смирнов-Голованов. Вдруге виставу поставив балетмейстер Г. Ковтун в Одесі у 2014 році, перетворивши оперу-балет на ефектне вокально-пластичне видовище, що поєднує реальне та уявне, страшне та смішне, ефемерне та побутове.

У 1989 році на сцені Київського музичного театру для дітей та юнацтва відбулася прем'єра балету Є. Станковича «Майська ніч» за мотивами однойменної повісті М. Гоголя у постановці балетмейстера В. Гаченка. Жанр твору, визначений композитором як «фольк-балет», постановник реалізував у формі колоритної комедійно-ліричної вистави, де органічно поєднав українську народно-сценічну хореографію та класичні балетні форми.

У середині 90-х рр. XX ст. той же театр запросив до співпраці балетмейстера Аллу Рубіну, яка запропонувала власну версію «Майської ночі».

у 1997 році у репертуарі з'явилася нова, неординарна в плані режисури, постановка. Балетмейстер створила емоційну, барвисту танцювальну виставу, поєднуючи елементи фольклорно-етнографічних традицій, українського вертепу, інтермедій, вокал, форми класичного балету. А. Рубіна ввела новий персонаж – автора, який керував героями, розробила з артистами колоритні акторські образи, внесла елементи святковості, карнавальності, що стало проявом постмодерністських естетичних ознак. У травні 2015 року Київський муніципальний академічний театр для дітей та юнацтва удруге повернувся до версії «Майської ночі» В. Гаченка, представивши оновлену виставу, значно покращивши рівень виконавської майстерності артистів.

У **Розділі 3 «Образний світ творів М. Гоголя на балетній сцені України у 1990-х – на початку 2020-х»** проаналізовано академічні та постмодерністські підходи до створення балетної гоголіани в означений період.

У *підрозділі 3.1 «Балет "Ніч перед Різдвом" ("Вечори на хуторі біля Диканьки") крізь призму соціокультурних і мистецьких тенденцій»* розглянуто балет крізь призму традиційних і постмодерністських рис.

У сучасному мистецтві літературний доробок М. Гоголя актуалізовано як такий, що містить постмодерністські риси. Попри те, що творчість письменника традиційно розглядали як реалістичну, пов'язану з певним етапом суспільного розвитку, в ній можна віднайти ознаки інших художньо-стильових напрямів, притаманних наступним історичним періодам. В останні роки фахівці активно розробляють проблему постмодерністських рис у літературних творах М. Гоголя. Ім'я письменника набуло стійкої асоціації з новітнім сценічним мистецтвом (наприклад, традиційно в Україні від 2007 року проводиться «Гоголь-фест» – фестиваль актуального сучасного театрального, музичного, перфомативного, кіно- та хореографічного мистецтва).

У балетній інтерпретації твору М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» (музика Є. Станковича, хореографія В. Литвинова; вперше поставлений у 1993 році, у процесі редакцій у 2015 році змінено назву на «Вечори на хуторі біля Диканьки», оновлена версія вийшла у 2022 році), присутні риси постмодернізму, серед яких цитування, пастиш, іронія, стилістична еклектика та ін. Підзаголовок балету «балет-пастичіо» («паштет») свідчить про постмодерністські підходи композитора до створення партитури, де змішані різні стилі. Є. Станкович створив етнографічно забарвлені сцени з сільського життя під час розваг на Різдво з елементами щедрівок, колядок, народної гри «Коза». Іронічність та гротескність багатьох образів свідчать про постмодерністську оптику композитора та балетмейстера. Стильовий мікс загальновідомих музичних тем, танцювальних мотивів («Щедрик», «Радуйся, земле», «Танго», «Ріо-Ріта», «Розамунда» та ін.) зумовив постмодерністсько-експериментальний підхід В. Литвинова до хореографічних рішень, що було новаторством для українського балетного театру. Тут застосовано прийоми кіно, що набули популярності в постмодерністській сценічній практиці в драматичних, оперних, балетних виставах, як-от стоп-кадр, напливи, монтаж та ін.

У *підрозділі 3.2 «Новітні риси сучасних "гоголівських" оперно-балетних інтерпретацій»* проаналізовано сучасні прийоми інтерпретації «за мотивами», зокрема на прикладі балету «Вій» та опери-балету «Коли цвіте папороть».

Образний світ творів М. Гоголя не лише джерело численних мистецьких інтерпретацій, а й своєрідна образна система, що набула в українській культурі символічного характеру. Рецепція гоголівських текстів у балетному театрі розширює репертуар, відкриває нові семантичні пласти першоджерела. Упродовж багатьох десятиліть літературні твори ставали джерелом, першоосновою балетних вистав. Особливої актуальності цей зв'язок балетного театру та літератури набув у часи панування хореодрам (1930–1950-і рр. в СРСР). Однак такий літературоцентризм поступово витісняється деконструктивними тенденціями, властивими постмодерністській естетиці. Популярними в мистецтві стали твори «за мотивами», що дозволяє вести діалог не лише з літературним першоджерелом, а й з феноменами інших мистецтв та сфер діяльності людини (ігрова культура, медіа та ін.).

Зарубіжні балетмейстери сучасної хореографії звертаються до творів М. Гоголя, підтверджуючи майстерність відтворення письменником людських характерів, позачасову та позатериторіальну актуальність піднятих ним проблем, значний потенціал його творів для постмодерністських інтерпретацій. Серед таких балетів: «Шинель» Х. Ле Бара (балетмейстер М. Бежар, прем'єра відбулася під час гастролей трупи «Лозаннський Балет Бежара» (Bejart Ballet Lausanne), Київ, 1999); «Ревізор» (хореограф К. Пайт, режисер Дж. Янг, композитори та саунд-дизайнери А. Джуліані та М. Ро; Канада, 2019) та ін.

До оригінального «прочитання» твору М. Гоголя «Вій» звернувся Раду Поклітару, художній керівник та балетмейстер «Київ модерн-балету», створивши однойменну балетну виставу (композитор О. Родін, відео-контент О. Нікітіна, художник костюмів Д. Курята, художниця зі світла О. Антохіна та ін., Київ, 2019). Р. Поклітару вийшов за межі гоголівського сюжету, ввів образ Василини, дівчини Хоми Брута, містично потрактував образ Сотника, подав еротичні сцени з Панночкою, наситив балет новими сенсами, а також використав унікальне сценографічне оформлення (графіка та 3D-мапінг проєктується на великий прозорий куб).

Помітним в аспекті новітніх підходів до реалізації хореографії стала опера-балет «Коли цвіте папороть» Є. Станковича (режисер В. Вовкун, балетмейстери А. Шошин та С. Наєнко, Львів, 2017), поставлена, зокрема, й за мотивами творів М. Гоголя. Тут поєднано хореографічні обрядові дійства з бойовими танцями історично наскрізної козацької теми, ретроспективно продемонстрованої до Майдану у 2014 році, майстерно синтезовано танцювальну стилізовану архаїку з модерною хореографією.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукових праць довів, що літературна творчість Миколи Гоголя у контексті розвитку світового театру обговорювалась у монографіях та наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Проте, творчі

принципи втілення письменницької спадщини М. Гоголя на українській балетній сцені розглянуто науковцями побіжно, досі не було проведено комплексного дослідження з означеної проблеми. Досить умовно історіографію дисертації можна розділити на групи: праці, спеціально присвячені проблемі втілення творів М. Гоголя на балетній сцені (М. Загайкевич, Б. Кокуленко); фундаментальні дослідження з розвитку балетного театру України, в межах яких автори торкаються й балетної гоголіани (М. Загайкевич, Ю. Станішевський та ін.); публікації, присвячені різним аспектам розвитку національної балетної вистави (А. Король, Л. Маркевич, Н. Семенова та ін.); праці науковців, що зацікавилися специфікою втілення окремих інтерпретацій творів М. Гоголя (О. Афоніна, О. Чепалов, Т. Чурпіта, С. Щітова та К. Капітонова та ін.).

2. «Балетна гоголіана» – система взаємозв'язків різного рівня між її елементами: балетними виставами, поставленими за літературними творами М. Гоголя, а також балетними складниками, що відіграють драматургічну, а не дивертисментну роль в операх-балетах та операх за гоголівськими творами.

3. Аналіз хореографічних інтерпретацій творів М. Гоголя у контексті функціонування українського балетного театру 1940-х – поч. 2020-х рр. довів популярність зразків, маркованих українськими етнографічними рисами (збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Вій»), а також відсутність звернення до складних соціально-філософських тем, де, зокрема, центральним є образ «маленької людини», що піднімає М. Гоголь у «Ревізорі», «Мертвих душах», «Шинелі» та ін. (практика втілення останнього твору наявна у творчому доробку Х. Ле Бара-М. Бежара, 1999).

4. У постановках українських хореографів, які у 1930–1950-х рр. зверталися до письменницького доробку М. Гоголя (С. Сергєєв – «Бісова ніч» В. Йориша; М. Трегубов – «Сорочинський ярмарок» В. Гомоляки,), переважали хореодраматичні принципи, що не сприяли розвитку балету, адже домінування пантоміми над дієвим танцем, обтяження етнографічними елементами, недооцінювання умовної природи танцювального мистецтва, невідповідність хореографії симфонічній музиці та інше негативно позначалося на балетному мистецтві. Водночас, балети за творами М. Гоголя стали етапними на шляху формування лексично-композиційної моделі української національної балетної вистави, де органічно поєднуються прийоми українського народного танцю та система академічної хореографії.

5. Балети Є. Станковича за творами М. Гоголя у постановці вітчизняних балетмейстерів («Майська ніч» В. Гаченка, А. Рубіної; «Ніч перед Різдвом» («Вечори на хуторі біля Диканьки») В. Литвинова; опера-балет «Цвіт папороті» А. Шекери; А. Рубіної; А. Шошина, С. Наєнка) є візитівкою українського балетного театру, вони збагатили репертуар національної тематики. Оригінальна конструктивно складна музика Є. Станковича обумовила драматургічно насичені, композиційно та лексично винахідливі балетмейстерські втілення, що засвідчили остаточний відхід вітчизняного балетного театру від соцреалістичних канонів. Основною спільною ознакою балетів є фольклорно-етнографічні мотиви, майстерно інтерпретовані композитором і балетмейстерами із збереженням гоголівського колориту,

насичені національними рисами на всіх рівнях (ідейно-тематичний, лексичний, композиційно-архітектонічний, сценографічний та ін.), що забезпечило тривале сценічне життя балетів.

6. Запорукою успішної інтерпретації творів М. Гоголя в сучасному балеті стали закладені в них окремі постмодерністські риси (принцип гри у розгортанні твору, самоцінність форми висловлення, іронія, деконструкція побуту, розуміння тілесності як не тотожного тілу концепту та ін.). В останні три десятиліття можна констатувати активізацію уваги до гоголівських тем, сюжетів, образів та їх переосмислення; застосування художніх підходів, що передбачають виключення автора з мистецького «ланцюга», коли інтерпретатор, використовуючи текст письменника, відкриває в ньому нові сенси, відсутні в авторському літературному тексті. До таких творів належать балет «Ніч перед Різдвом» Є. Станковича-В. Литвинова, якому притаманні цитування, пастиш, іронія, стилістична еклектика; балет «Вій» О. Родіна-Р. Поклітару, де присутні модерністські психоаналітичні та постмодерністські деконструкційні прийоми; опера-балет «Коли цвіте папороть» Є. Станковича-А. Шошина, С. Наєнка з міксом стилізованої архаїчної та модерної хореографічної лексики, пластичним відтворенням гостроактуальної політичної проблематики.

Представлена дисертація не вичерпує всіх аспектів проблеми виявлення специфіки та ролі балетної гоголіани в Україні. Серед перспективних напрямів дослідження – проведення лексико-семантичного аналізу балетних вистав за творами М. Гоголя у співвіднесенні з літературними першоджерелами; порівняння «гоголівських» балетів на музику Є. Станковича; з'ясування особливостей інтерпретацій гоголівських творів за межами України та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Гресь О. І. Літературна спадщина Миколи Гоголя у світовому балетному мистецтві. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2016. Вип. 17. С. 147–153.

2. Гресь О. І. Балети Є. Станковича за творами М. Гоголя на українській сцені. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2017. Вип. 24. С. 261–265.

3. Гресь О. І. Балети за творами М. Гоголя: «Шинель». *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2020. № 2. С. 146–150.

4. Гресь О., Сорока М. Постмодерністські інтерпретації творів Миколи Гоголя. *Танцювальні студії.* 2021. Т. 4, № 2. С. 136–143. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7646.4.2.2021.249291

Стаття у закордонному періодичному науковому виданні

5. Keba M., Zhuravlova A., Yatsenko O., Lytvynenko V., **Hres O.,** Nebesnyk A. Traditions and Innovations in the Choreographic Art of Ukraine of the

XX Century. *International Journal of Human Movement and Sports Sciences*. 2022. Vol. 10(6), P. 1293–1301. DOI: 10.13189/saj.2022.100620

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Васильченко О. І. Становлення балетної гоголіани. *Тенденції розвитку хореографічних дисциплін у вищих мистецьких навчальних закладах :* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 11–12 квітня 2014 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2014. С. 27–29.

7. Васильченко О. І. Твори Миколи Гоголя на балетній сцені як предмет наукового дослідження. *Особливості роботи хореографа в сучасному соціокультурному просторі* : збірник матеріалів ІІ Всеукр. наук.-практ. конфененції, Київ, 19 травня 2014 р. Київ : НАКККіМ, 2014. С. 74–77.

8. Васильченко О. І. Балети за творами М. Гоголя в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Проблеми та перспективи розвитку хореографічного мистецтва* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Херсон, 2015. С. 44–48.

9. Васильченко О. І. Інтерпретації твору М. Гоголя «Шинель» на балетній сцені. *Динаміка розвитку вищої хореографічної освіти як складової художньої культури України (до 45-річчя заснування кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв)* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 17–18 квітня 2015 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2015. С. 114–117.

10. Васильченко О. І. Балетна гоголіана в Україні останньої чверті ХХ століття. *Хореографія ХХІ століття: мистецький та освітній потенціал :* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15–16 квітня 2016 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2016. С. 111–114.

11. Гресь О. І. Твори М. Гоголя на балетній сцені наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в Україні. *Взаємодія аматорського та професійного хореографічного мистецтва* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 13 квітня 2019 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2019. С. 75–77.

12. Гресь О. І. Танцювальна «гоголіана» початку ХХІ століття. *Хореографічна культура сучасності: глобалізаційні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23 квітня 2021 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2021. С. 73–75.

13. Гресь О. Літературні твори української тематики середини ХІХ століття як джерело хореографічних інтерпретацій. *Танець і процеси ідентифікації: історія і сучасність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, м. Київ, 15–16 квітня 2022 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. С. 54–55.

14. Гресь О. Українська романтична література та балет. *Феномен культурної травми в українському та світовому хореографічному мистецтві* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, м. Київ, 15–16 квітня 2022 р. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. С. 126–128.

Праця, що додатково висвітлює зміст дисертації

15. Гресь О. І. Письменницька спадщина М. Гоголя в українському балетному театрі на рубежі ХХ – ХХІ століть. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 254–258.

АНОТАЦІЯ

Гресь О. І. **Балетна гоголіана в Україні (1940-і – початок 2020-х років)**. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2024.

У дослідженні відтворено цілісну панораму втілення балетних вистав за творами М. Гоголя на українській балетній сцені у 1940-х – на початку 2020-х рр. Введено до наукового обігу термін «балетна гоголіана» – система взаємозв'язків різного рівня між її елементами: балетними виставами, поставленими за літературними творами М. Гоголя, а також балетними складниками, що відіграють драматургічну, а не дивертисментну роль в операх-балетах та операх за гоголівськими творами.

Виявлено літературні твори М. Гоголя, що найчастіше піддаються інтерпретуванню в балетному театрі України. Запропоновано періодизацію балетної гоголіани на українській сцені з урахуванням соціокультурних і внутрішньо-мистецьких аспектів: панування хореодраматичних принципів («Бісова ніч» В. Йориша, «Сорочинський ярмарок» В. Гомоляки); симфонізація балетних вистав (опера-балет «Вій» В. Губаренка, «Майська ніч» Є. Станковича); увиразнення постмодерністських естетичних рис («Ніч перед Різдвом» («Вечори на хуторі біля Диканьки») Є. Станковича; «Вій» О. Родіна, опера-балет «Коли цвіте папороть» Є. Станковича).

Ключові слова: балетна гоголіана, український балет, балетний театр, танець, хореографія.

SUMMARY

Hres O. I. **Gogolian Ballet in Ukraine (1940s – early 2020s)**. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for the candidate degree of Art Studies on the specialty 26.00.01 "Theory and History of Culture". – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2024.

The study recreates a holistic panorama of ballet performances based on the works of N. Gogol on the Ukrainian ballet stage from the 1940s and to early 2020s. The term 'Gogolian ballet' is introduced into scientific circulation – a system consisting of interconnections of different levels between its elements – by ballet performances based on the literary works of N. Gogol, as well as ballet components that play a dramatic rather than a divertissement role in operas-ballets and operas based on Gogol's works.

It is noted that in the productions of Ukrainian choreographers who from the 1930s and to the 1950s turned to the works of N. Gogol (S. Serhieiev – Bisova nich by V. Yorysh; M. Trehubov – Sorochynskyi yarmarok by V. Homoliak), choreodramatic principles prevailed, which did not contribute to the development of ballet, as the

dominance of pantomime over action dance, the burden of ethnographic elements, the underestimation of the conditional nature of dance art, the discrepancy between choreography and symphonic music and other had a negative impact on ballet art. At the same time, ballets based on the works of N. Gogol became a milestone on the way to forming a lexical and compositional model of the Ukrainian national ballet performance, which organically combines the techniques of Ukrainian folk dance and the system of academic choreography.

It is noted that ballets by Ye. Stankovych based on the works of N. Gogol staged by domestic choreographers (Maiska nich by V. Hachenko, A. Rubina; The Night Before Christmas (Evenings on a Farm Near Dikanka) by V. Lytvynov; opera-ballet Tsvit paporoti by A. Shekera, A. Rubina, A. Shoshyna, S. Naienko) are the hallmarks of the Ukrainian ballet theatre, they enriched the repertoire with national themes. The original, constructively complex music by Ye. Stankovych led to dramatically rich, compositional and lexically inventive choreographic embodiments that demonstrated the final departure of the national ballet theatre from the socialist realism canons. The main common feature of the ballets is folklore and ethnographic motifs, skillfully interpreted by the composer and choreographers to preserve Gogol's colour, saturated with national features at all levels (ideological and thematic, lexical, compositional and architectural, scenographic, etc.), which ensured the ballets' long stage life.

It is argued that the key to the successful interpretation of N. Gogol's works in contemporary ballet is the inherent postmodern features (the principle of play by unfolding of the work, the intrinsic value of the form of expression, irony, deconstruction of everyday life, understanding of corporeality as a concept not identical to the body, etc.) In the last three decades, we can note an increase in attention to Gogol's themes, plots, images, and their reinterpretation; the use of artistic approaches that involve the exclusion of the author from the artistic ‘chain’, when the interpreter, using the writer's text, discovers new meanings in it that were not intended by the author. These works include the ballet The Night Before Christmas by Ye. Stankovych-V. Lytvynov, which is characterised by quotations, pastiche, irony, and stylistic eclecticism; ballet Viy by O. Rodin-R. Poklitaru, which contains modernist psychoanalytic and postmodern deconstruction techniques; opera-ballet Koly tsvite paporot by Ye. Stankovych-A. Shoshyn, S. Naienko with modern choreographic vocabulary, plastic reproduction of topical political issues.

Promising directions for further scientific research into the problem of Gogolian ballet are suggested: lexical and semantic analysis of ballet performances based on the works of N. Gogol in relation to literary sources; comparison of ‘Gogol’ ballets to the music of Ye. Stankovych; clarification of the peculiarities of interpretations of Gogol's works outside Ukraine, etc.

Keywords: Gogolian ballet, Ukrainian ballet, ballet theater, dance, choreography.